

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Cay keberlü Altayda,
 Tüni-tüji bildirbes
 Tüş keberlü Altayda,
 Caş agaştın büri sargarbas,
 Caraş kuştardın üni seribes,
 Émil agaştın büri sargarbas
 Édil kuştardın üni seribes,
 Altan altı taygaldardın
 Ayañ bolup mızıldaşkan,
 Altan cüzün ağıp kirgen. "

(Nikolay Yalatov, Katan-Kökşin Le Katan-Mergen)²⁰³.

Altay destanlarında kahramanların en yakın dostları atlardır. Destanlarda atsız yiğit düşünülemez. İdealize edilmiş her tip mutlaka "Bar - cookır atkan mingen Baybarak", "Ak-bora atka mingen Alıp- Manaş", "Ak-buunıl atka mingen Ak-Kaan", "Ak-çabdar atka mingen Ak-Köböñ", "Bay-cookır atka mingen Altay-Buuçay", "Ak-boro Atka Mingen Ak Köböñ" v. b. ifadeler kullanılarak atıyla birlikte anılır. Yiğitler tanıtılırken atlarıyla birlikte tanıtılır. Destanlarda at, sadece binek hayvanı olarak görülmez; olağanüstü güçlere sahiptir ve kahramanın en yakın yardımcısıdır. Kahramanlar, zor durumlardan atları sayesinde kurtulurlar. Kahramanlar, atlarının sırtındayken ne düşmanlardan, ne canavarlardan, ne de "eeler"den korkarlar. Bazı destanlarda atlar "erjine" (gelecekte haber veren, kutsal) olarak gösterilir. Alıp-Manaş'ın atı "ak-boro" da böyle "erjine" atlardandır.

Destanların büyük bir kısmında atlar, kahramanlara "tayga eezi" tarafından verilir; bazı destanlarda ise atlar "tengeri"(gök) 'den iner ve kahramana bağışlanırlar. Az bir grup destanda ise kahraman, atını taygada başı boş olarak bulur ve atıyla savaşıp vuruştuktan sonra onu yenip elde

eder. Bu kavgadan sonra kahraman, atı ehlileştirir ve onunla kardeşten daha yakın yoldaş olur²⁰⁴. Bir destan kahramanın ağzından verilen aşağıdaki sözler, bu yakınlığı çok güzel ifade etmektedir:

"Tüşte bolzo-kanadım,
 Tünde bolzo-nökörüm"²⁰⁵.

Destanlarda atların görüntüleri, hareketleri, koşmaları, mübalağalı bir şekilde anlatılır:

"Ak-san adı turat.
 Suudın añın suuga ceder,
 Tuudın añın tuuda ceder.
 Cal-kuyrugı calkın keptü,
 Cal-arkazı calañ keptü,
 Tayga bolup mızıldagan,
 Talay çılap şookırgan
 Ak-Sarı ércinediñ
 Éki tüñey kayçı kulagı
 Teñeridiñ soloñızın
 Örö-tömön solıp turdı.
 Éki tüñey ala közi
 Éki tüñey tañ çılmındıy
 Surkuraşkan turbay kayttı.
 Tört tuygagı émdi minıñ
 Tört tegerik ayga tüñey
 Mızıldaşkan turar boltır"

(Aleksey Kalkin, Ay Sologoy lo Kün Sologoy)²⁰⁶.

Ulağaşev'in anlattığı Altın Koo destanında ise kahramanın atı şöyle tanıtılır:

"Odorlu cerge at otkorboy,

Odulu cerge amırabay,
Agaş-taştı taygaları
Tuygak sokpoy ajıp cüret
Ak-köbüktü talayları
Kuyruk çiybey keçip çıgıp,
Altın-Koo tündü-tüştü
At mañına barıp cadat.
Ak-sarıññ tibirti
Cer-teñerige torgılıp turat.
Katu taşka baskanda
Kül bolup cada kalat,
Kara cerge baskanda,
Köldör bolup tura kalat.
Bir künde ércine-
Altı azulu ak-san
Sol kulagın solıy saldı,
Cer kırtıjın tıñdadı
Oñ kulagın örö tarttı,
Teñeri tübin tıñdadı.
Alıp bütken Altın-Koo
At bajınañ ajıra körüp,
Altı azulu ak-sandañ
Mınayda surap ugup turat:
-Tünde bolzo nökörim,
Tüşte bolzo kanadım,
Ercinediy kayran adım,
Émdi nege tura berdiñ?
Ölörimdi bildiñ be?

Özörimdi sestiñ be?
Altı azulu ak-sarı
Altın-Koo baatırğa
Karuuzın mınayda berip turat
-Ölörindi bilbedim,
Özörindi sespedim,

Surazakof

(Ulağaşev, Altın-Koo)²⁰⁷.

Altay-Türk destanlarında Altay yurdunu her türlü düşmandan koruyan, düşman yurtlarına akınlar düzenleyen ve halkına liderlik yapan idealize edilmiş bir kahraman tipi vardır. Destanların bu mitolojik tipine normal zamanlarda mergen (avcı) adı verilirken, düşmana karşı atlanınca "er", "alıp", "külük" ve "baatır" adlarından biri ad olarak verilir. Altay destanları esas olarak idealize edilmiş bu tipin maceralarından ibarettir.

Kahramanların doğumlarında olağanüstü motifler vardır. Daha doğar doğmaz "eki konup ene", altı konup "ada" deyip yürümeye başlarlar. Bu şekilde çok kısa sürede büyüyen bahadır, atına bindikten sonra yurdunda duramaz ve annesiyle babasının duasını alarak düşman eline sefere çıkar. Altay destanlarında sık sık geçen:

"At ölböskö altın emes,
Er ölböskö mönkü emes",

veya

"Atkan ok taştan canbas,
Atagan er cöldön canbas"

veya

"Cakşı attın söögi,
Çan cerinde cadatan,
Cakşı erdin söögi,
Cuu cerinde cadatan"

gibi ifadeler, kahramanların bu özelliklerini yansıtır²⁰⁸.

Kayçılar, deştan kahramanlarını oldukça mübalağalı bir şekilde tasvir ederler. Kahramanın karısı, babası, anası; yurdu ve atı da aynı şekilde mübalağalı bir şekilde tasvir edilir. Kahraman tasvirleriyle ilgili olarak bir kaç örnek verelim:

"Kiliñ kara ol kabaktu

Kirbi kara ol sagaldu
Koo kırılñ ol tumçuktu",
"Arı körzö-ay keberlü,
Berikörzö-kün carkındı."
A. Kalkın, kadın kahramanı şöyle tarif eder:
"Ay caltağı ol çırayı,
Ayga berbes altın keptü,
Kün caltağı ol çırayı,
Künge berbes kümüş keptü".

Düşmanlar da aynı şekilde mübalağalı olarak tarif edilir. Mesela: Ak Tayçı destanında Erlik-Biy şu şekilde tarif edilmiştir:

"Togus cerdeñ üyelü,
Kiji bajı ayaktı,
Cerle tuduş kindüktü,
Celim kara kabaktu"²⁰⁹.

Aynı destanda düşmanlardan olan Sokor-Kara da şöyle tarif edilmiştir:

"Segis müüstü kök bukani
Segizen tegeliktü abrağa cekken,
Kara tayga keberlü,
Sokor-kara kelip cattı"²¹⁰.

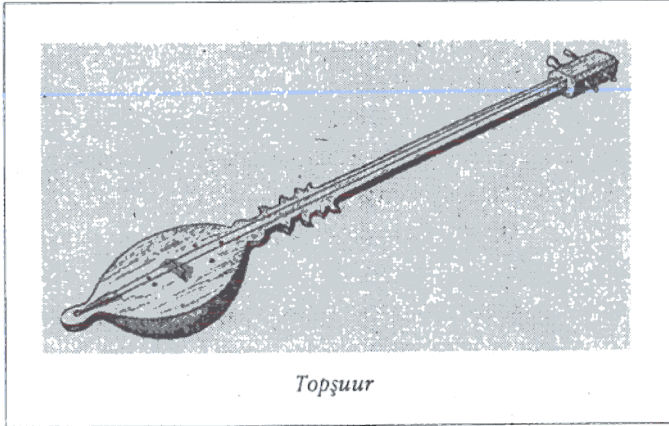
Aşağıdaki ifadeler de aynı şekilde kahramanların tarifleriyle ilgilidir:

"Eki köstiñ ortazında
Oduş kuçalı koylor turgadıy,
Eki Carın ortozında
Oduş kuçalı koylor turgadıy,
Eki carın ortozında
Oduş aygırlı mal turgadıy
Tañ çolmandıy kös çağlat

Koş karkadıy kirbik özöt.
Koloñ keptü kecegesi
Eki takımga orolot"²¹¹.

Destanlarda esas kahramanın yurdu günlük-güneşlik, ormanlık Altay olarak gösterilirken, düşmanların yurdu ise ya ay ve güneşi olmayan yeraltı olarak gösterilmiştir, ya da ağacı, kuşu olmayan kuzey tundralar olarak verilmiştir.

Destanın esas kahramanı gayet iyi niyetli, dürüst, yiğit biri olarak verilmiştir. Altay destanlarında kahramanlar, idealize edilmiştir; ya çok iyidirler, ya da çok kötüdürler. İyi kahramanların kötü tarafları yoktur, kötü kahramanların da iyi tarafları yoktur.

Topşuur

ALIP MANAŞ DESTANININ VARYANTLARI

Alıp-Manaş destanının varyantlarını Altay, Kazak, Karakalpak, Özbek, Başkurt ve Volga boyu Tatarları gibi geniş bir coğrafyada yaşayan Türk grupları arasında bulabiliriz. Destan, Altay Türkleri arasında Alıp-Manaş, Kazak ve Karakalpaklar'da Alpamış, Özbekler'de Alpamış, Başkurtlar'da Alpamışa, Altıyâşar Alpamışa ve Alpamışa Hem Barsın-Hıluv, Tatarlar'da ise Alıpmemşen, Altmemşen, Atmemşen Alıp ve Alpamışa (Alpanşa) gibi adlarla bilinmektedir. Destan her Türk grubu içinde derlendiği veya anlatıldığı yerlere görede alt varyantlara ayrılmaktadır. Varyantlar bazı boylarda anlatıcısının adına göre adlandırılmaktadır.

Boyların adıyla bağlı olan varyantlar kısaca şöyledir.

Altay varyantı:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi destan Altay Türkleri arasında Alıp-Manaş adıyla bilinmektedir. Destan Altay Türklerinin ünlü kayçıları Nikolay Ula-

gaşev, Oçubay Alekseyev ve İrina Makoşeva'dan derlenmiştir. Her üç kay-
cının varyantları büyük oranda benzer olmakla birlikte Ulagaşev'in varyantı
diğerlerinden az da olsa ayrılır. Ulagaşev'in varyantının aynılığı Alıp-
Manaş'ın Ak-Kaan'a karşı sefere çıkmasının sebebiyle ilgilidir. Destanın
diğer bölümleri benzerdir. Alıp-Manaş (Alpamış) destanının Altay var-
yantının özeti şöyledir:

"Öncelelerin öncesinde Baybarak denilen bahadının Alıp-Manaş adında
bir oğlu dünyaya gelir. Alıp-Manaş büyüyüp yiğit bir delikanlı olunca anne-
babası onu Kırgız Kaanı'nın kızı Kümücek Aru'yla evlendirir.

Bir gün, Alıp-Manaş kutsal kitabını okurken uzaklarda yerle göğün bir-
leştiği yerde Ak-Kaan adlı zalim bir kağanla henüz hiçbir erkeğin gör-
mediği dünya güzeli Erke-Karakçı adında bir kızının olduğunu okur ve
hem o kızı almak hem de ölen yiğitlerin intikamını almak için Ak-Kaan'ın
ülkesine gider²¹².

O güzel kızı almak için giden nice yiğit, Ak-Kaan'ın kılıcıyla ölmüştür.
Ak-Kaan kızını hiç kimseye vermiyordu. Annesi-babası ve Kümücek Aru,
Ak-Kaan'ın ülkesine gitmemesi için Alıp-Manaş'a çok yalvarırlar, fakat en-
gellemezler.

Alıp-Manaş, Ak-Kaan'ın ülkesine giderken yolda karşısına büyük bir
nehir çıkar. Bahadır, ak boz atıyla o nehri geçmeye çalışır, fakat ba-
şaramaz. Sonunda nehrin içinde bir yerde bir gemi görür. Geminin sahibi
aksakallı nurani pir Alıp-Manaş'ı karşıya geçirir. İhtiyar, Alıp-Manaş'a Ak-
Kaan'ın ülkesindeki bütün sırları anlatır, bahadır da ona okunu hediye
eder. Alıp-Manaş, ancak yıllar sonra Ak-Kaan'ın ülkesine varabilir. Çok yo-
rulduğu için varır varmaz uyuyup kalır. O uyuyunca dokuz ay uyumuş.
Bahadır'ın atı sahibini Ak-Kaan'ın yurduna gitmemesi hususunda ikna ede-
meyince gökyüzüne uçup yıldızla döner.

Uyuyan bahadır, Ak-Kaan'ın çobanları görür ve gidip Kaanlarına haber

verirler. Ak-Kaan, Alıp-Manaş'ın yanına gök boğalı yedi başlı Celbegen'i
gönderir. Celbegen, Alıp-Manaş'a karşı çok sayıda askerle birlikte altmış
pehlivanını ve yetmiş bahadırını gönderir. Fakat, onların Alıp-Manaş'a at-
salar okları batmaz, vursalar Alıp-Manaş'ı kılıçları kesmez. Bunun üzerine
Kaanlarının buyruğuyla doksan kulaç derinliğinde bir çukur kazarak Alıp-
Manaş'ı içine atarlar. Bahadırın uzunluğu altmış kulaç olan kılıcıyla, de-
mirden bir dağ gibi olan yayını götüremezler ve bozkırda bırakırlar.

Alıp-Manaş, dokuz ay uyur. Uyanınca ellerinin, kollarının bağlanmış
halde bir çukurun içinde yattığını görür. Çukurda uzun süre yattıktan
sonra yanına gelen bir kazı, kanadına mektup yazarak ailesinin yanına gön-
derir. Kaz, uçup bahadırın ülkesine varır ve onun durumunu haber verir.
Ailesi, Alıp-Manaş'ın arkadaşı Ak-Köbön'ü çağırarak ondan oğullarına yar-
dım etmesini isterler. Ak-Köbön gider ve kendisine selam göndermediği
için Alıp-Manaş'a kızar. Alıp-Manaş'ı çıkarmaz, zindanın ağızını taş ile
örtür. Sonra ülkesine dönüp Ak-Kaan'ın öldürdüğü yiğitlerden birinin ke-
miklerini götürüp göstererek Alıp-Manaş'ın öldürdüğünü söyler. Niyeti,
Alıp-Manaş'ın genç ve güzel kansı Kümücek-Aru ile evlenmektir. Baybarak
bahadır da gelinini ona vermek ister.

Bu arada Alıp-Manaş'ın atı gökyüzünden uçup gelir ve bahadırı kur-
tarmaya çalışır. Kurtarmayınca da yine uçup "Bay Terek" (Kutsal Ağaç)'ın
dibine gidip rüyaya yatar. Rüyasında sahibini kurtarmanın yolunu öğrenir
ve gelip kurtarır.

Alıp-Manaş, zindandan kurtulduktan sonra zalim Ak-Kaan'ı ve kızını öl-
dürür. Sonra da eline geri döner.

Bu sırada Ak-Köbön ile Kümücek-Aru'nun düğünü yapılmaktadır. Alıp-
Manaş, düğün yerine ihtiyar kel bir çoban kılığına girerek gider. Yolda
kendisine yardım eden bilge gemiciden Ak-Köbön'ün yaptıklarını öğrenir.
Düğün yerinde kansı Kümücek-Aru ile atışır. Birbirlerini bu şekilde ta-

nırlar. Ak-Köbön de gelenin Alıp-Manaş olduğunu anlar ve turna kılığına girerek çadırın bacasından kaçmaya çalışır. O zaman Alıp-Manaş gerçek haline dönerek onu okuyla vurur. Ak-Köbön öldükten sonra Alıp-Manaş bütün eline ziyafet verir ve muradına nail olur.

Özbek Varyantı:²¹³

Destanın Özbek varyantı "Alpamiş" adıyla bilinmektedir. Özbek varyantının özeti kısaca şöyledir:

"Öncelerin öncesinde onaltı uruklu Koñırat elinde, Dabanbiy adlı bir bey yaşamıştır. Dabanbiy'in Älpinbiy denilen oğlu varmış Älpinbiy'in Bayböri ve Baysarı denilen iki oğlu olmuş. Büyük kardeşi Bayböri, Koñırat elinin hanı olmuş; küçük kardeş Baysarı ise onbin evli Baysın eline baş olmuş. İki kardeş de zengin ve devletliymiş, fakat çocuksuzlarmış.

Bir gün yurttan bir düğün olmuş. Düğünde Bayböri ile Baysarı'ya kimse hürmet göstermemiş; atlarını almamışlar, altlarına döşek sermemişler.

Beyler bundan çok üzülmüşler ve ikisi de Şahimerdan Pirin mezarına gidip kırk gece dua edip yatmışlar. Kırk gün sonra bir rüya görürler. Rüyalarında gördükleri evliyadan dilediklerinin kabul edildiğine dair bir ses gelmiş. Evliya Bayböri'ye bir oğul ve bir kız, Baysarı'ya kız müjdesi verip doğumdan kırkgün sonra kendisinin gelip çocukların adlarını koyacağını söylemiş. Vakti saati gelince çocuklar dünyaya gelir. Bayböriyle Baysarı halkı toplayıp bir şölen tertip ederler. Şölene rüyalarında gördükleri pir de gelir. O pir Şahimerdan Ali'nin kendisiymiş. Pir, Bayböri'nin oğlunun adını Hakimbek, kızının adını ise Kaldırğış koyar. Baysarı'nın kızının adını da Barçın koyar. O, Hakimbek'in çok yiğit bir delikanlı olacağını söyledikten sonra Hakimbek'in omuzuna elini vurur. Vurduğu yerde beş parmağının izi kalır.

O günden sonra Şahimerdan'ın işaretini ve duasını alan Hakimbek'e hiç birşey tesir etmez. Ateşe girse yanmaz, kılıç kesmez, ok batmaz biri olur.

Çocuklar üç yaşına gelince babaları onları okula gönderir. Yedi yaşında herşeyi öğrenirler. Bayböri, oğlunu okuldan alarak bir bey gibi, padişah gibi yetiştirmeye başlar. Baysarı da koyun sağmayı öğretmek için kızını okuldan alır.

Hakimbek, yedi yaşındayken ilk kahramanlığını gösterir. Dedesi Älpinbiy'den kalma on dört batman ağırlığındaki sarı yayı kaldırıp çeker. Sarı yayla attığı ok, Askar Dağı'na kadar gider ve dağın tepesini uçurur. Bunun üzerine halk ona Alpamiş adını verir. Alpamiş, birgün babasına müslümanlıkta malı fazla olan adamdan zekat almak gerektiğini söyler. Bayböri de zekat almaları için adamlarını kardeşi Baysarı'nın yurduna gönderir. Baysarı o güne kadar duymadığı zekat sözünü duyunca isyan eder ve Baysarı'nın adamlarının kulaklarını ve burunlarını kesip geri gönderir. Sonra da adamlarıyla birlikte yurdundan ayrılarak Kalmuk ülkesine göç eder. Barçın bu göçe karşı çıkar, fakat babasını ikna edemez.

Baysarı'nın göçü Kalmuk Şahı Tayçı Han'ın yurduna varır. Ekinin ne olduğunu bilmedikleri için ot zannederek hayvanlara yedirirler. Bunun üzerine Tayçı Han ile araları açılır. Tayçı Han, bilmedikleri için böyle davrandıklarını anlayınca onları affeder ve on bin çadırıyla birlikte ülkesine yerleşmesine müsaade eder. Baysarı'nın adamları Çilbır Göl civarına yerleşirler.

Kalmuk Şahı'nın doksan bahadın varmış. Bu bahadırların içinde en güçlüleri Surheyil adlı bir kocakarının yedi oğluymuş. Barçın yedi yıl sonra on dört yaşına erince çok güzel bir kız olur ve bütün Kalmuk yiğitleri ona aşık olur. Surheyil de Karacan adındaki küçük oğlu için Barçın'ı ister, fakat Baysarı'yla kansı bu teklife razı olmazlar. Bu arada kızlarının Alpamiş'la nişanlı olduğunu söylerler. Alpamiş'in yiğitliğini de överler. Yiğitler Barçın'ı zorla kaçırmak isterler, fakat onunla başedemezler. Ancak niyetlerinden vazgeçmezler. Barçın'da onlardan altı ay mühlet ister. Bu

arada hemen Baysın elindeki Alpamış'a mektup yazıp bir atlı gönderir.

Barçın'ın mektubunu aldıktan sonra Alpamış, Kalmak eline gitmey karar verir ve babasının hizmetçisi Kultay'ın yanına varıp ondan güzel bir at ister. Kultay'ın getirdiği atların içinden Bayçubar'ı seçer ve atlanıp Kalmak eline gider. Giderken yolda bir mezarlıkta yatıp düş görür. Düşünde Barçın Alpamış'a şarap verir.

Kalmak eline vardıkdan sonra Baysarı'nın koyun çobanı olan Keykubat'a rastlar. Ondandır bitenleri öğrenir.

Murad-Tepe denilen dağda Karacan, Alpamış'ı beklemektedir. O, Alpamış'ı düşünde görür ve onun zor bir yiğit olduğunu anlayıp onunla dost olmayı düşünür. Karacan, Alpamış'ı iyi karşılar. Onu evine götürüp oturur, kendisi de Bayçubar'a binerek Barçın'a haber vermeye gider.

Bu sırada Barçın'ın Kalmaklardan istediği altı aylık mühlet dolmuştu. Bunun üzerine Barçın, kendini almak isteyenlere dört şart koşar. Kim at, yay ve ok yarışlarıyla güreşi kazanırsa onunla evleneceğini söyler.

Bu dört yarış da rakiplerinin hilelerine rağmen Alpamış kazanır. Yarışlarda Karacan Alpamış'a yardımcı olur. Alpamış, yarışları kazandıktan sonra Barçın'ı, Karacan'ı ve onların aşireti oyan onbin evli Koñırat'ı alıp eline döner. Kalmak elinde sadece Baysarı'nın ailesi kalır.

Alpamış ile Karacan yolda peşlerinden gelen Tayçı Han'ın askerlerini yenip püskürtür.

Alpamış, gittikten sonra Surheyil'in tavsiyesiyle Tayçı Han, Baysarı'nın mallarını zorla elinden alıp onu kendine çoban eder. Baysarı, Baysın'a giden kervanlarla kızı Barçın'a haber gönderir. Bunun üzerine Alpamış, kırk yiğidiyle birlikte tekrar Kalmak eline atlanır. Tayçı Han'ın ülkesine varırken Alpamış'la kırk yiğidini Sühreyil hileyle tuzağa düşürür. O kırk güzel kıza birlikte Alpamış'la adamlarının karşısına çıkar. Onları şarap içirip sarhoş ettikten sonra Kayçı Han'ın askerlerini çağırır. Askerler, Al-

pamış'ın kırk yiğidini öldürür. Fakat Alpamış'a birşey yapamazlar. Onu ne kılıçla kesebilirler, ne ateşte yakabilirler, ne de okla vurabilirler. Yine Surheyil'in akıl vermesiyle doksan kulaç derinliğinde bir çukur kazarlar ve Alpamış'ı onun içine atarlar.

Alpamış'ın, zindana düşüp öldüğü haberi Baysın eline ulaşır. Bayböri'nin cariyeden doğan Ultan Taz adlı bir oğlu vardır. Alpamış'ın yokluğunda beyliği o almıştır. Ultan Taz, fırsatı eline geçirince Bayböri'le karısını kendisine hizmetçi yapar. Kaldırğaça da dağda deve güttürür. Karacan'ı da Alata'ya sürüp Baysın'a gelmeyi yasaklar.

Birgün Alpamış'ın yattığı zindana yaralı bir kaz uçup gelir. Alpamış, kaz iyileştikten sonra kanadına mektup yazarak onu Baysın'a gönderir. Kaz, yolda bazı zorluklarla karşılaşır, fakat sonunda Baysın'a ulaşır mektubu Kaldırğaça'a verir. Kaldırğaça, ağabeyini kurtarması için Karacan'ı gönderir. Karacan, Alpamış'ın yattığı zindana gelir. Kurtarmak için ona urgan uzatır. Fakat Alpamış, sonra "Alpamış'ı ben kurtardım" der diye düşündüğü için urganı keser. Karacan da onu bırakıp Baysın'a geri döner.

Birgün Tayçı Han'ın kızı Tavke'nin keçisi Alpamış'ın yattığı zindana düşer. Keykubat adlı çoban keçiyi zindanda bulur. Alpamış'la konuşur. Keykubat, Tavke'ye aşiktir. Alpamış çıkınca Tavke'yi ona vereceğini söyler. Bunun üzerine Keykubat hergün Alpamış'a bir koyun verir.

Alpamış, yediği koyunun kemiğinden bir kaval yapar. Keykubat gidip kavalı Tavke'nin sarayında çalar. Tavke kavalı yapan Alpamış'a aşık olur. Alpamış'ı kurtarmak için sarayının altından zindana bir yol açtırır. Yedi yıl sonra Alpamış Tavke'yi kandırarak Bayçubar'ı aldırır. Bayçubar'ın kırk kulaç uzayan kuyruğuna tutunarak zindandan kurtulur. Alpamış zindandan kurtulduktan sonra Kalmak askerlerini yener ve Tayçı Han ile Surheyil'i öldürür. Keykubat'ı padişah yapıp Tavke'yi ona verir ve öz eline döner. Alpamış yolda çobanlardan Baysın-Koñırat elinde olup bitenler

hakkında bilgi alır.

Alpamış öldü diye haber geldikten sonra yerine Ultan Taz'ın han olduğunu duyar. Sonra sınırda deve çobanlığı yapan kardeşi Kaldırğaç'la karşılaşır. Kendini tanıtmadan onun yanından ayrılır. Yolda koyun bakan Kultay Baba'ya rastlar. Alpamış Kultay'a sırtındaki beş parmak izini gösterip kendini tanıtır. Alpamış kimin dost kimin düşman olduğunu anlamak için Kultay'ın çoban kıyafetlerini giyerek Ultan'la Barçın'ın düğününe gider. Yolda düğüne yemek götüren bir grup kadına rast gelir. Onların yemeklerini yiyecek tabaklarına tezek doldurur.

Alpamış, düğüne Kultay şeklinde girip Ultan'ın ailesine yaptığı kötülükleri öz gözüyle görür. Vardığında anası düğün için kesilen hayvanların içkembelerini temizlemekte, babası su taşımaktaymış, yedi yaşındaki oğlu Yadigar Ultan'dan ve adamlarından sürekli dayak yemekteymiş. Barçın ise Ultan'ın bütün isteklerine karşı koymaktaymış.

Alpamış, önce aşçıların yanına varır ve onları itip-kakarak yemeklerini yere döker. Bu arada yemek isteyen Yadigar'ı döven aşçı Parmankul'u ocağa atar. Sonra yarışlar başlar. Yay tartıp ok atma yarışını Alpamış kazanır. Gece düğünde atışma başlar. Alpamış atışmada Ultan'ın anası Badam'ı yener. Onu yendikten sonra Barçın'la atışır. Bu atışmadan sonra herkes onun Kultay değil, Alpamış olduğunu anlar. Alpamış Ultan ile taraftarlarını öldürür. Dostu Karacan'ı buldurtur. Bu sırada Kalmak elinden Baysan da çıkıp gelir. Destan dağılan Koñırat boyunun Alpamış'ın başkanlığında tekrar birleşmesiyle tamamlanır.

Karakalpak Varyantı:²¹⁴

"Öncelerden daha önce Ciydeli Baysın elinde, Koñırat kalesinde Sérsébizin kınında "İrgaklı" uruğunda Bayböri'yle Baysan denilen iki ağa varmış. Bu ikisi dostmuş. İhtiyarlamalarına rağmen ikisi de çocuksuzmuş. Aralarında, ço-

cukları olursa birbirlerine vermeye karar vermişler.

Birgün avdayken önlere gebeden bir domuz geçer. Kendi karlarının hırsıyla akıllanmış geldiği için domuzu avlamazlar. Bu arada aralarında anlaşarak doğacak çocuklarını eğer kız ve oğlan olurlarsa nişanlarlar. Bay Böri'nin bir oğluyla, bir kızı olur; Baysan'ın ise bir kızı olur. Bayböri oğlunun adını Alpamış, kızının adını ise Karlıgaş koyar. Baysan da kızının adını Gülparşın koyar. Çocuklar yedi yaşına gelince Bayböri şölen tertip eder. Şölende oğlak oyunu sırasında iki düñür kavga eder. Bunun üzerine Baysan kendisine bağlı adamlarla birlikte Kalmak yurduna geçer. Kalmak şahı Tayşahan, onlara konaklamaya bir yayla verir.

Ciydeli Baysan'da kalan Alpamış, 14 yaşına gelince acar bir yiğit olur. Anası Cantiles, Alpamış'ı nişanlısı Gülparşın'ı alıp gelmesi için Kalmak yurduna göndermek ister. Alpamış Kultay'ın baktığı atların içinden Bayşubar'ı seçip alır ve akrabalarıyla vedalaşıp yola çıkar.

Gülparşın'ın güzelliğini duyan Tayşahan'la Karacan bahadır Baysan'ya sözcü gönderir. Gülparşın onlardan altı ay mühlet ister ve altı ay sonra at yarışını olacağını, yarış kim kazanırsa onunla evleneceğini söyler. Han da Karacan da buna razı olurlar.

Bir süre sonra Karacan'ın yanına Alpamış gelir ve iki yiğit güreşir. Karacan yenilip Alpamış'a dost olur. Sonra da müslüman olur. Karacan Bayşubar'a binerek Gülparşın'a Alpamış'ın geldiği haberini verir.

Altı ay sonra at yarışları olur. Alpamış Bayşubar'ı yarıştırdır. Yarış kazanır. At yarışından sonra güreş tutulur. Alpamış, Tayşahan'ın iki pehlivanını yıkıp öldürür. Bunun üzerine Tayşahan'ın adamları Alpamış'ı öldürmek isterler, fakat Karacan ve diğer dostlarının yardımıyla Alpamış onları öldürür.

Alpamış, Gülparşın'ı alıp eline döner. Tayşahan üçyüz adamını gönderip Aksuu'da Alpamış'ın yolunu kestirir. Fakat Alpamış onları yener; içlerinden beşini esir alıp Ciydeli-Baysın'a getirip büyük bir düğün yapar ve onunla ev-

lenir.

Alpamis gittikten sonra Tayşahan, Baysan'ı elinden malını mülkünü alarak deve çobanı yapar, karısı Altınşas'ı da koyun çobanı yapar. Karacan'ı da uyuduğu bir sırada tutturup zindana atar.

Baysan, Ciydeli-Baysın'a giden kervanlarla Alpamis'la Gülparşın'a mektup gönderir. Mektubunda Tayşahan'ın kendilerine yaptıklarını anlatır. Bunun üzerine Alpamis, Kalmak eline doğru atlanır.

Tayşahan, bir gece yatıp düş görür. Düşünü Mestan kocakanya yordurur. Kocakan Alpamis'in geldiğini haber verir. Alpamis'tan kurtulmanın yolunu sorar. Kocakan da bir yol bildiğini söyleyip yanına kırk kız alarak gider. Alpamis'in yolu üzerinde bir zindan kazdırır. Üzerine de çadır kurdurur. Alpamis gelince hileyle onu zindana atar.

Tayşahan'ın Aşımkel adlı bir çobanı Alpamisla dost olup onu besler. Alpamis zindana gelen bir kazın kanadına mektup yazıp memleketine gönderir.

Ciydeli Baysın'da Baybörnin evlatlığı olan Ultan Taz, Alpamis'in zindana düştüğünü duyunca kendini "Han" ilan eder ve Alpamis'in annesine, babasına ve kızkardeşine zulüm eder.

Karacan beş yıl sonra zindandan kurtulup Ciydeli-Baysın'a gider. Orada Alpamis'in Kalmak elinde zindanda yattığını duyunca geri dönüp onu kurtarmaya gider. Fakat Alpamisla anlaşılamazlar ve onu kurtarmaz.

Tayşahan'ın kızı Arzayım, Alpamis'i zindandan kurtarır. Alpamis, Tayşahan'ı öldürüp yerine Aşımkel'i padişah eder. Arzayım'ı da Aşımkel'e alıp verir.

Alpamis, eline dönerken yolda deve bakan Kultay babaya rast gelir. Orada Kultay'ın elbiselerini giyer ve şehire kılık değiştirmiş bir halde gider. Yolda düğüne giden kadınlara rast gelir. Onların sofralarındaki yemekleri yiyip tabaklarına tezek koyar. Kalede kendisine düşman olan-

lardan öcünü alır.

Ultan Han, Gülparşın'la evlenmek için düğün yapmaktadır. Alpamis, Kultay kılığında düğüne varıp yarışmaları kazanır. Ultan'ın anası Gülşin ile atışıp onu yener. Anasını, babasını ve Cadiger adlı oğluyla kızkardeşini Ultan'ın elinden kurtarır. Ultan'ı öldürüp Gülparşın'ı alır. Gülşin'i de Kultay'a nişanlar.

Kazak Varyantı:²¹⁵

Destan, Kazaklar arasında da "Alpamis" adıyla bilinmektedir. Destanın Kazak varyantı büyük oranda Karakalpak ve Özbek varyantlarıyla benzerlik gösterir. Bundan dolayı destanın Kazakça varyantının özetini tam olarak vermeyeceğiz. Ancak Özbek ve Karakalpak varyantlarından farklı olan yerlerini belirtmeye çalışacağız.

Destanın başlangıcı Karakalpak varyantıyla benzerlik gösterir. Ancak Kultay, Kazak varyantında Baybör'nin akrabası olarak verilmiştir. Ultan ise Kultay'ın oğludur. Onu çocuksuz olan Baybör, evlatlık almıştır. Baybör'yle karısı Analık Karatav'a gidip evliyalardan çocuk dilerler ve sonunda çocukları olur.

Analık aş ererken kaplan etini ister. Oğlu Alpamis bu yüzden yiğit, bahadır olmuştur.

Gülparşın'ın babasının adı Baysan değil, Sanbaydır.

Sanbay'ın Koñırat elinden göçmesinin sebebi Kazak varyantında biraz farklıdır. Sanbay, Alpamis'in yalnız bir oğlan olduğunu, eğer ölürse kardeşi olmadığı için kızının Ultan gibi kulla evlenmek zorunda kalacağını düşünür ve bu yüzden kızı Gülparşın'ı Alpamis'a vermekten vazgeçip Kalmak eline göçer.

Destanın Kazak varyantının birinci bölümünde Tayşa (Tayçı) Han'dan ve Karacan'dan söz edilmez. Bu varyantta Kalmak hanı Karaman'dır. Gül-

parşın'ı zorla almak isteyen Karaman Han'dır.

Alpamis, nişanlısının durumunu Gülparşın'ın gece gizlice taş üzerine yazdığı mektuptan öğrenir. Mektubu okuyan Alpamis, Kalmak eline doğru atlanır. Kalmak eline varıp Karaman Han'ı öldürüp askerlerini kırar. Sانبay'ı da "Han" yapar. Gülparşın'ı da alıp Ciydeli-Baysın'a döner. Kazak varyantında Gülparşın'ın kendisiyle evlenmek isteyenlere şart koşması söz konusu değildir.

Destanın ikinci bölümü Kazak varyantında biraz farklıdır. Alpamis yokken Tayşihan adlı Kalmak hanı Bayböri'nin yilkısını kaçıtır. Alpamis, döndükten sonra babası Bayböri, onu yilkısını Tayşıhandan alması için gönderir.

Tayşihan bir gece korkunç bir düş görür. Düşünde bir deve gelip kendisine saldırır. Düşünü yoran çıkmaz. Sonunda bir kocakarı gelip, eğer kızı Karaközü kel oğluna verirse düşünü yoracağını ve onu bu beladan kurtaracağını söyler. Han da kabul eder. Diğer varyantlarda olduğu gibi Kazak varyantında da kocakarı yanına kırk kız alarak gider ve Alpamis'ı tuzağa düşürüp zindana atar. Yalnız bu varyantta kırk kızın içinden Han'ın kızı Karaköz de vardır. Bu arada Karaköz Alpamis'a aşık olur.

Bir kazın zindana girip Alpamis'ın mektubunu Ciydeli-Baysın'a ulaştırması motifi bu varyantta yoktur. Karakalpak varyantındaki Aşımkel tipi, bu varyantta Özbek varyantında olduğu gibi Kaykuvat (Keykuvat) adındadır.

Karaköz, Alpamis'ı zindandan çıkarabilmek için dilenci kılığına girerek babasının yanına gider ve babasını kandırarak ondan Alpamis'in atıyla silahlarını alır.

Alpamis, zindandan Bayşubar'ın yardımıyla çıktıktan sonra Taymas adlı Kalmak bahadırını ve oğlunu öldürür. Tayşahan ile kocakarıyı öldürüp Keykuvat'ı han yapar. Karaköz'le önceden verdiği sözden dolayı kendisi

evlenir. Keykuvat'a ise Karaköz'ün kırk cariyesinin içinden en güzeli lan Cürmetuz'u seçip alır. Bir ay sonra Alpamis, Karaközü bırakıp öz eline Ciydeli-Baysın'a gider. Alpamis, dilenci kılığına girerek yurduna döner. Yolda eski beş çobanın Kultay babasının oğlu Tortay'a kötülük yaptığını görür, onları öldürür. Deve bakan babası Bayböri'yle ve koyun bakan Kultayla karşılaşır. Cädiger adlı oğluna haber vermesi için Kultayı gönderir. Kultay, Bayşubar'a binip düğün yerine varır ve oğlak oyununda oğlağı alıp kaçar. O sırada zalim Ultan, Cädiger'i ellerini ve ayaklarını zincirle bağlayıp kırdaki koyun bakturmaktaydı. Kultay oğlağı alıp kaçınca Ultan adamlarına oğlağın yerine oynamaları için Cädiger'i verir.

Divane kılığındaki Alpamis, düğüne varıp Mafiya adlı hizmetçi kadınla atışır. Ondan sonra Ultan'ın karısı Badamşa ile atışır. Sonunda Alpamis, Gülparşın'ın kendisiyle atışır. Atışmayla onun hala daha kendisine sadık olduğunu anlar.

Düğündeki yarışmayı Alpamis kazanır. Bunun üzerine Ultan, divanenin Alpamis olduğunu anlar ve kaçmaya başlar. Onu Cädiger yakalayıp öldürür. Ondan sonra Bayböri, tekrar yurduna "Han" olur. Alpamis da muradına nail olur. Yılda iki defa da Karaköz'ün yanına gidermiş.

Başkurt Varyantı:²¹⁶

Eski zamanlarda Alar Han ile Bular Han denilen iki han varmış. İki han, daha çocukları doğmadan onları nişanlarlar. Alar Han'ın oğlu olur ve adını Alpamişa koyar. Bular Han'ın, ise kızı olur. O da kızına Barsın adını koyar. Bir süre sonra Alpamişa'nın babası Alar Han ölür. Bular Han, kızını yetim birine vermek istemez. Kız da "Beni güreşte kim yenerse onunla evleneceğim" der. Ondan sonra bu kız, evini terk edip gider ve bir dağın başına çadır kurup oraya yerleşir. Kızı almak için dört bir yandan yiğitler gelmeye başlar, fakat kız dağdan taş yuvarlayıp onları öldürmüştü.

Birgün Alpamişa arkadaşıyla birlikte nehirde balık tutarken aniden üzerine doğru bir taş yuvarlanıp gelir. Arkadaşı taşı dağın başındaki Barsın-Hiluv'un yuvarladığını söyler. Sonra da "kim bu taşı yuvarlayıp dağın başına çıkarabilirse veya güreşte Barsın-Hiluv'u yenerse kız onunla evlenecek" diye ilave eder. Alpamişa, taşı ayağıyla vurup dağın başına gönderir. Kendisi de çıkıp Barsın-Hiluv'la yedi gün yedi gece güreşir. Sonunda kıızı yenip onunla evlenir. Fakat kızın anası,babası ve ağabeyi kendilerinden izinsiz olarak evlendiği için Alpamişa'nın verdiği kalının almazlar. Bu sırada başka bir yurdun Hanı Barsın-Hiluv'ı zorla almak isterler.

Han askerlerini toplayıp savaşa çıkar. Alpamişa, Han'a karşı vuruşmak ister. Bunun için ona at gerekir ve Koltaba adlı çobandan Akboz atı ister. Eğer o atı verirse bütün malını-mülkünü hatta Barsın-Hiluv'ı bile vereceğini söyler. Ondan sonra Koltaba atı verir ve ona bu vahşi ata nasıl bineceğini öğretir. Alpamişa onun söylediklerini yapar ve evine gider. Fakat kansıyla vedalaştıktan sonra at için ne verdiğini düşünüp Koltabanın yanına gider ve onu bulup belinden sıkar ve hem Barsın Hiluv'dan, hem de mal-mülkten vazgeçtirir. Savaş meydanına varırken Alpamişa'nın çok uykusu gelir ve yatıp uyur. O uyuyunca yedi gün yedi gece uyumuş. Han oraya çukur kazdıp Alpamişa'yı o çukura atar. Ak boz atı da taştan saraya kapatır.

Alpamişa ile birlikte arkadaşını da çukura atar. Bu esirler çukura rüzgarın uçurup getirdiği tahtalardan dombıra yaparlar ve yıllarca dombıra çalarlar. Açlarından ölmemeleri için Han onlara sütlü bir keçinin verilmesini buyurur. Fakat keçiyi atmak için gelen kızlar dombıranın sesini duyunca, hergün gelip onlara ekmek atarlar.

Birgün çukurun üzerinden kazlar uçup geçmekteymiş. Alpamişa o kazlardan birini çağırıp kanadına mektup yazar ve Barsın-Hiluv'a gönderir.

Alpamişa'nın çaldığı namelerden hoşlanan han kızları onu çukurdan kurtarmayı düşünürler. Onlar uzunluğu yetmiş arşın olan bir ip bulup gelirler.

Alpamişa ipe keçiyi bağlar. Keçinin bir ayağına kendisi, başka bir ayağına da arkadaş yapışıp çukurdan çıkarlar. Ondan sonra Alpamişa, mendilini kızlara verip bu mendili taş sarayda tutulan Akboz'un yakınına götürmelerini söyler. At sahibinin kokusunu alıp sarayı bozup dağıtır. Alpamişa'nın atıyla birlikte kaçtığı anlayan Han, peşlerinden asker gönderir. Alpamişa büyük bir ağacı köküyle kökleyip o askerleri vurup öldürür.

Alpamişa, günlerce yol yürüyüp evine döner. Evinin yanında gördüğü yıldı sürüsünün çobanına yıldıların kime ait olduğunu sorar. Çoban eskiden Alpamişa'nındı, şimdi ise Koltabanın" der. Ondan sonra Alpamişa, inek ve koyun çobanlarına rastlar. Koyun çobanı da ona Barsın Hiluv'u Koltabanın almak istediğini söyler. Alpamişa çobana kendini tanıtır. Çoban Alpamişa'yı tepesindeki altın saçından tanır. Alpamişa çobanla kıyafet değiştirir.

Ondan sonra Alpamişa, çoban kılığında köye gider. Bakar ki köyde bir düğün yapılmaktadır. Koltaba beyliği eline almış. Barsın-Hiluv'la düğününü yaptırmaktadır. Çoban kılığındaki Alpamişayı tanımazlar. Çoban Alpamişa kendi yayı olan san yayı çekip ok atma yarışını kazanır. Bunun üzerine onu tanır. Alpamişa, Koltabayı doğurmamış kırk kulunun arkasına bağlayarak sürütüp öldürür. Alpamişa'yla Barsın-Hiluv evlenip muratlarına ererler.

*Tatar Varyantı*²¹⁷

Destanı "Alıp-Mémşén" adıyla bilinen Tatar varyantı tamamıyla mallaşmıştır. Bununla birlikte destandaki temel motifleri korumuştur. Tatar varyantı diğer varyantlar içinde en fazla Başkurt varyantına yakındır. Tatar varyantı kısaca şöyledir:

"Alıp-mémşén'in babasının adı Aytübi Han'dır. Anası ise Könersılı'dur. Kızkardeşi Karlıgaçsılı, karısı Märçensılı'dur.

Güçlü bir pehlivan ve yaman bir yiğit olduktan sonra Alıp-mémşén bir gün savaşa çıkıp gider. Gittikten sonra ondan haber alınamaz.

Yazın birgün karısı Märçensilu ile kızkardeşi Karlıgaçsılı su almaya giderler. Köprü başında bir kaz sürüsü görürler. Kazlar onlardan kaçmaz. Karlıgaçsılı tutmak isteyince de uçup bir başka yere konarlar. Bu arada birinin kanadından bir tüy düşer. Karlıgaçsılı tüyü alır ve bakıp görür ki üzerinde Alıpmémşén'in hapiste olduğuna dair mektubu vardır. Bunun üzerine Märçensilu, kocasını aramaya gider. Märçensilu, Alıpmémşén'i bulur ve onu kırk kulaç uzunluğundaki saçını uzatarak kurtarmak ister. Fakat kocasının iki kızla oynadığını görünce bu niyetinden vazgeçer. Alıpmémşén'in annesiyle babasının gözleri ağlamaktan kör olmuştur. Onların Alıpmémşén'den sonra bir oğulları daha olur. Bu oğlan bir günde bir yaşında, iki günde iki yaşında, on iki günde on iki yaşına gelir. Annesi, babası onu sınamak için yay çekip ok atma yarışına gönderir. Oğlan çektiği yayları kırar. On sekiz gün geçince oğlan on sekiz yaşına girer. Bunun üzerine annesi, babası onu on sekiz yaşındakilerin yarışına gönderir. İnsanlar onun yay çekmesini Alıpmémşén'e benzetirler. Oğlan da gelip anne, babasına ağabeyi olup olmadığını sorar. Annesiyle babası da Alıpmémşén'in durumunu ona söylerler. Ağabeyinin yattığı zindana gidebilmesi için Tilkören atına binmesi gerektiğini tenbihlerler. Oğlan Tilkören'e binip ağabeyinin yattığı yere gider. Oraya varınca dinlenmek için yatıp uyar. Soluğu ağaçları sallayan bu oğlanı gören şehir halkı ona karşı Alıpmémşén'i zindandan çıkarır. Zindana da hileyle kardeşini atarlar. Alıpmémşén'le kardeşi karşı karşıya gelip güreşirler; vuruşurlar. Sonra birbirlerini tanıyıp yurtlarına dönerler. Köylerine dönünce bakarlardı ki, Märçensilu'nun düğünü olmaktadır. Bunlar iki kardeş düğüne girerler. Alıpmémşén düğünde dombıra çalar. Sonra eski dombırasını ister. Eski dombırasını dört-beş kişi zor getirir. Alıpmémşén o dombırayı çalmaya başlayınca Märçensilu onu tanır. Karlıgaçı gönderip oyun oynarken başındaki börki almasını söyler. Alıpmémşén'in saçlarında nişanı varmış.

Meşbur Bazı Kayçılâr

Börkü alınınca Alıpmémşén'in nişanı görünür, fakat yine de onu tanıyamazlar. Sonra yay çekip ok atma yarışları başlar. Märçensilu'nun evleneceği erkeklerle Alıpmémşén yarışır. Alıpmémşén, eline aldığı yayları kırar. Bunun üzerine kendisinin eski yayını ister. Beş-altı kişi giderek o yayı getirir. Alıpmémşén o yayı çekip okunu atar ve yeni damatı öldürür. Ondan sonra herkes Alıpmémşén'i tanır.

DEDE KORKUT HİKAYELERİ VE ALIP-MANAŞ

Alıp-Manaş (Alpamiş) destanı, dilimizin ve edebiyatımızın en güzel eserlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyelerinden "Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı"yla benzerlik gösterir²¹⁸. Alpamiş destanındaki olay ve motifleri Bamsı Beyrek hikâyesinde de aynı şekilde buluruz. Temel olay ve ana motifler bir olmakla birlikte biri yüzyıllar önce yazıya geçirilmiş, biri ise ancak XIX. asrın sonlarında derlenmeye başlamış ve hala daha gelenekte yaşayan destan olan bu iki metnin arasında bazı küçük farklar da vardır. Bu küçük farklılaşmada gelenekte canlı olarak yaşayan destanın değişik Türk grupları içinde varyantlaşması da etkili olmuştur. Her Türk grubunun ana kütleden ayrıldıktan sonraki dönemde yaşadığı tarihi maceralar, destanların varyantlaşması ve tabakalaşması ilkesine uygun olarak, bu farklılıkların artmasında rol oynamıştır. Yüzyılların ve farklı coğrafyalarla farklı tarihi maceraların oluşturduğu bu ayrılıklara rağmen Alpamiş destanıyla "Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinin aynı metinler ol-

duğunu tereddütsüz bir şekilde söyleyebiliriz.

Bamsı Beyrek Hikâyesi, Alpamiş destanının Özbek, Kazak ve Karakalpak varyantlarıyla daha fazla uyum gösterir. Bamsı Beyrek Hikâyesinde de olay Alpamiş destanının söz konusu varyantlarında olduğu gibi Türk destanlarının en yaygın motiflerinden olan "çocuksuzluk" motifiyle başlar. Aşağıya aradaki bu benzerlikleri daha iyi gösterebilmek için Bamsı Beyrek hikâyesinin özetini alıyoruz.

Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi: 219

Hanlar Hanı Kam Gan oğlu Bayındır Han, bütün Oğuz Beylerine bir ziyafet verir. Ziyafete Bay Büre Beyle Pay Bicen Bey de davetlidirler. Oğlu olmadığı için Pay Büre Beyle hürmet gösterilmez. Bunun üzerine Pay Büre üzülüp ağlar. Salur Kazan, ona niye ağladığını sorar. O da çocuksuzluğunu söyler. Bunun üzerine bütün Oğuz beyleri oğlu olması için dua ederler. Pay Bicen de kızının olmasını ister. Onun için de dua ederler. Doğacak çocuklar beşik kertme nişanlı yapırlar. Bir müddet sonra birinin kızı, diğerinin oğlu olur. Oğlana hediyeler alınır. Aradan onbeş sene geçer. Çocuk delikanlı olur, ava çıkar. İstanbul'dan dönmekte olan bezirganlara kafirler saldırırlar. Kaçan bir bezirgan yoldaki delikanlıdan yardım ister. O da kafirlerle savaşır ve onları yener. Bu kahramanlığından sonra Dede Korkut gelip ona ad kor ve Bamsı Beyrek adını verir. Bu vesile ile beyler av tertip ederler. Beyrek burada Pay Bicen kızı Banı Çiçek'le ok atar. Üçünde de onu yener. Banı Çiçek olduğunu anlayınca yüzük takarak nişanlanır. Evlenmek isterler fakat kızın kardeşi buna razı olmaz, araya Dede Korkut girer. Kardeşi Karçar kılıç çekeceği sırada Dede Korkut'un duası tutar ve eli havada kalır. Kardeşini vereceğini söyledikten sonra Dede'nin duası ile eli iyileşir. Dede, Karçar'ın istediği malları alır gelir. Onu pirelerin bulunduğu bir yere hapseder. Pirelerden kurtulmak için Dede'nin tav-

siyesiyle kendini suya atar ve kurtulur. Düğün hazırlığı başlar.

Fakat tam gerdeğe gireceği sırada, Bayburt hisarının beyi saldırır. Beyrek ve adamları tutsak alınır. Naibi de şehit olur. Aradan on altı yıl geçer, ondan haber alınamaz. Kızın kardeşi Bayındır Han'a başvurarak Beyrek'in diri haberini getirene hediyeler, ölü haberini getirene ise kız kardeşini vereceğini söyler. Bu işi Yalancı oğlu Yaltacuk isimli birisi üzerine alır. Zamanla Beyrek'in kendisine verdiği gömleği kana bulayarak onun öldüğü haberini getirir. Banı Çiçek'i almak için küçük düğününü yapar, büyük düğüne mühlet kor.

Beyrek'in babası adamlarını oğlunu aramaya gönderir. Oğlunun Bayburt kalesinde hapis olduğunu öğrenir. Olanları Beyrek'e anlatırlar. Bayburt Hisarının kızının yardımıyla Beyrek kurtulur. Oradan Oğuz eline gelir. Çobanlarla karşılaşır. Kılık değiştirir. Deli ozan kılığına girer. Evine uğrar, fakat kendini tanıtmaz. Daha sonra düğünün olduğu yere gider. Ok atma yarışına katılır. Damağın verdiği yayı çekerek kırar. Gelinin kalkıp oynamasını ister. Daha sonra Banı Çiçek kalkar ve oynar. Beyrek çaldığı kopuzla kendini tanıtır. Yaltacuk kaçır. Daha sonra yalvararak bağışlanmasını ister. Beyrek de onu bağışlar. Oranın Hanlığı Beyrek'e verilir. Beyrek'in anası, babası sevinir, babasının ağlamaktan kör olan gözleri Beyrek'in serçe parmağının kanı ile açılır.

Beyrek, yiğitlerini kurtarmak için Bayburt Hisar'na sefere çıkar. Kaleyi feth eder. Adamlarını kurtarır. Melik'in kızını alır. Kiliseyi yıktırıp cami yaptırır. Beyrek kızı alarak geri döner. Kırk gün kırk gece düğün olur. Dede Korkut gelir destanlar söyler ve bu Oğuznâmeyi düzenleyerek Beyrek'e ithaf eder. Hikâye böylece sona erer.

Buraya kadar olan bölüm yani çocuksuzluk, çocuğu olmadığı için insanlara saygı gösterilmemesi, dua ile çocuk dileme ve çocukları beşik kertenme nişanlama motifleri Alpamış destanının Özbek, Kazak, Karakalpak ve

Başkurt varyantlarında da görülür²²⁰. Yalnız Alpamış destanının bu varyantlarında Bayındır Han'dan ve Salur Kazan'dan söz edilmez. Çocuk olması için yapılan dua Bamsı Beyrek'ten biraz farklıdır. Bamsı Beyrek'te daha ziyafet yerinde beyler Tanrı'ya dua ederlerken Alpamış destanında ise çocuğu olmayan beylerin kendileri bir evliyanın mezarına giderek kırk gün dua ederler.

Bamsı Beyrek hikâyesinde çocuğa iki ad verilir. Biri ilk doğuşta verilen addır; ikincisi bir kahramanlık gösterdikten sonra verilen addır. Alpamış destanında da çocuğa iki ad verilir. Oğlanın nişanlısını araması, onunla kavuşması her iki metinde de çok az bir farkla da olsa vardır. Bamsı Beyrek hikâyesinde oğlanla kızın kavuşmasına engel kızın ağabeyi Delü Karçar'dır; Alpamış destanında ise önce kızın babası, sonra kızın güçlü (han, bey vs) talipleridir. Bamsı Beyrek'te Banı Çiçek kendisiyle evlenmek isteyen Beyrek'le yarışır. At çapma, ok atma ve güreş tutma yarışlarını Beyrek kazanır. Banı Çiçek de onunla evlenmeye razı olur. Alpamış destanında da Barçın Siluv'un kendisiyle evlenmek isteyenlere üç şartı vardır. Aynı şekilde at çapma, ok atma ve güreş tutma yarışlarını kim kazanırsa onunla evlenecektir. Alpamış rakiplerini yenerek yarışları kazanır. Bamsı Beyrek'in Bayburt Kalesinin beyi tarafından esir alınması motifi, az bir farkla Alpamış destanında da görülür. Aradaki fark coğrafi isimlerle Alpamış'ın düşman eline kendisinin gitmiş olmasıdır. Yalancı oğlu Yaltacuk tipi ad farklılığıyla Alpamış destanının bütün varyantlarında vardır. Adları değişik bile olsa bu tiplerin destan içindeki fonksiyonları aynıdır. Beyrek'in ölüm haberini Yalancı oğlu Yaltacuk'un getirmesi gibi varyantlarda -Ultan, Ak Köböñ veya Koltaba adlarındaki bu tipler de aynı şekilde Alpamış'ın ölüm haberini getirip Barçın'la (veya Kümücek-Aru) evlenmeye çalışırlar. Beyrek'in çaldığı kopuzla bezirganlar tarafından tanınması gibi Alpamış destanının bazı varyantlarında da (mesela: Karakalpak varyantı) Alpamış çaldığı kavalla ta-

nınır. Hatta zindandan kurtuluşuna kavalı sebep olur. Beyrek'e Bayburt kalesinin beyinin kızının aşık olması ve kurtuluşunda yardımcı olması motifi, Alpamış destanının varyantlarında da vardır. Aynı şekilde Alpamış, kendisine aşık olan düşman beyinin yardımlarını görür. Hatta bazı varyantlarda o kızla evlenir. Beyrek'in yıllarca kendisini bekleyen "Deniz kulunu boz aygır"ı, benzer şekilde Alpamış destanında da vardır. Hatta Alpamış destanının bazı varyantlarında (Mesela Altay, Özbek varyantları) kahramanı zindandan kurtaran attır. Alpamış destanında da kahramanın atı bidev attır. Sahibine sadık olmanın ötesinde yıldız gibi göğe uçuşma, şekil değiştirme veya kuyruk uzatma gibi mitolojik bazı özelliklere de sahiptir.

Beyrek'in yurduna dönerken karsının düğününe kıyafet değiştirerek gitmesi motifi, Alpamış destanının bütün varyantlarında görülür. Beyrek'in yolda bir ozanla karşılaşması, sonra çobanlarla ve kızkardeşiyle karşılaşması motifi Alpamış destanının varyantlarında da görülür. Alpamış da karşılaştığı bu insanlardan elinde, obasında olup bitenler hakkında bilgiler alır ve o da Beyrek gibi kıyafet değiştirerek kendi karsının düğününe gider. Düğünde Beyrek gibi o da ok atma yarışına katılır. Onun da yayı kırılır; o da Beyrek gibi eski yayıyla ve okuyla yarışır ve yarışmayı kazanır. O da Beyrek gibi kadınlarla atışır. Bütün kadınları yendikten sonra karsıyla atışır. Kansı Bamsı Beyrek hikâyesinde olduğu gibi onu da atışma sırasında tanır. Hatta Beyrek'in Banı Çiçek'e vefasızlığından söz etmesi motifi dahi Alpamış'ın bütün varyantlarında görülür. Hem Beyrek'te hem de Alpamış varyantlarında kahramanın bu endişesi üzerine kadınlar sadakatlerini bildirirler.

Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek, yalan söyleyerek karsını almak isteyen Yaltacuk'u yalvarması üzerine bağışlar. Alpamış destanının varyantlarında ise Ultan, Koltaba veya Ak-Köbön gibi adlarla karşımıza çıkan bu kötü tip, destan kahramanı tarafından öldürülür.

Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek'in Bayburt Kalesi'ne ikinci defa gidip yi-

ğitlerini kurtarması motifi, Alpamış destanında farklı bir şekilde de olsa vardır. Beyrek kaleye Yalancı oğlu Yaltacuk'u öldürüp Banı Çiçek'le kavuşmasından sonra giderken Alpamış destanında Alpamış, düşman eline ikinci defa olarak Ultan'ı öldürüp kansıyla kavuşmasından önce gider.

Bununla birlikte Altay Türklerinin Alıp Manaş destanı hem Bamsı Beyrek hikâyesinden, hem de Alpamış'ın diğer varyantlarından bazı motifler bakımından farklıdır. Altay destanında mitolojik unsurlar ağır basar. Kahramanın kendisi, düşmanları ve atı mitolojik özellikleri olan tiplerdir. Alıp Manaş, ateşe girse yanmaz, kılıç kesmez, ok batmaz; uyuyunca altı ay uyuyan bir kahramandır. Kahramanların bu şekilde uzun süre uyumaları Altay destanlarında sık görülen motiflerden biridir. Atı "Ak boz at" mitolojik bir hayvandır. Gökle yerin birleştiği yere gidebilir; bir kıl haline gelebilir veya yıldız dönüşebilir; sahibiyile konuşur, ona başlarına gelecek kötülüklerden haber verir. Sahibini kurtarmak için "Bay Terek" (Kutsal Ağaç) 'in altına gidip rüyaya yatar; sahibini dağların içindeki Altın-Köle uçup gidip gölden aldığı altın köpükle kurtarır²²¹. Aynı şekilde yedi başlı ve insan yiyen bir canavar olan Gök Boğalı Celbegen de destanda karşımıza çıkan mitolojik yaratıklardandır. Alıp-Manaş'ın düşmanı Ak-Kaan yerle göğün birleştiği yerde yaşamaktadır, oraya giden herkes öldürülür. Alpamış da oraya ancak yıllar sonra varabilir.

Altay destanında çocuksuzluk motifile karşılaşılmaz. Destan Baybarak'ın Alıp-Manaş adlı oğlunun doğuşuyla başlar. Kırgız Kağanı'nın kızı Kümüjek-Aru ile evlendirilir. Kutsal kitabı vardır. Ak-Kaan hakkındaki bilgiyi bu kutsal kitabından öğrenir. Alıp-Manaş'a kanatlı kuşun bile geçemeyeceği sudan ihtiyar bir gemici geçirir. İhtiyar gemici destandaki fonksiyonu itibarıyla Dede Korkut'u andırır. Fakat destan içerisinde Dede Korkut kadar rolü yoktur.

Altay destanındaki önemli motiflerden biri de "Bay Terek" (Kutsal Ağaç)'tır. Kutsal ağaç inancı, eski Türk inanç sisteminde görülür ve bu motif günümüz geleneksel inanç sistemimizde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Şamanist Türk grupları kutsal ağaçları bizzat Tanrı'nın gönderdiğine inanırlar ve ağaçların yanında Gök Tanrı'ya dua ederler.

İnanca göre Gök-Tanrı, kutsal ağacın göğün dokuzuncu katına (bazı metinlerde 17. kat) kadar uzanan dokuz dalının biri üzerinde oturmaktadır ve Türk ülkesini oradan idare etmektedir. Bu yüzden ağaçların dibinde yapılan dualar Tanrı'ya daha çabuk ulaşmaktadır²²². Kutsal ağaç motifi Dede Korkut hikâyelerinde de görülür.

Alıp Manaş, destanında da "Ak boz at" Alıp-Manaş'ı kurtarmanın yolunu öğrenmek için Bay Terek'in dibine gelerek rüyaya yatar. Destanda ağacın dibinde birçok canlının daha rüyaya yattığı belirtilmiştir. Aynı şekilde Şamanî dönemin önemli motiflerinden biri olan kutsal su inancı da görülmektedir. Ak-boz at, Alıp Manaş'ı kutsal sudan aldığı köpük sayesinde kurtarabilir.

Netice olarak inanç sisteminin değişmesinden kaynaklanan küçük bazı farklılıklara rağmen, Altay Türkleri'nin destanı olan Alıp-Manaş'ın Bamsı Beyrek hikâyesiyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

ALIP-MANAŞ DESTANININ TEŞEKKÜL TARİHİ

Alıp-Manaş (Alpamiş) destanının teşekkül tarihiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Tabakalaşmalarından dolayı bütün destanların teşekkül tarihini tespit etmenin zorluğu gibi Alıp-Manaş destanının da teşekkül tarihini tespit etmek de zordur.

Kimi alimler destanın teşekkülünü çok eski devirlerde-ararken, kimisi daha yakın dönemlerde aramıştır. Mesela V.M. Jirmunskiy "Alpamiş" destanını, en eski destanlardan biri olarak kabul eder. Hatta "Alpamiş" destanının doğu varyantının (Altay) teşekkülünün VI.-VII. asırlarda oluştuğunu belirtir. Yine Jirmunskiy ayrıca, destanın Koñırat-Baysın versiyonunun (Özbek, Karakalpak, Kazak) ise ancak XVI. asırda şekillendiğini ileri sürer²²³. Özbek folklorcusu H. T. Zarıfov da Alıp-Manaş (Alpamiş) destanının İslam öncesinde teşekkül ettiğini ileri sürmüştür²²⁴. Karakalpak folklorcularından O. Kojurov da destanın İslam'dan önceki dönemlerde teşekkül ettiğini belirtir²²⁵.

Bazı araştırmacılar ise destanın daha yakın dönemlerde teşekkül ettiği görüşündedirler. Mesela bu görüşü savunan âlimlerden olan A. K. Borovkov şöyle demektedir:

"Alpamiş hakkındaki destanın Kıpçak Türk varyantının teşekkül ve yayılma tarihini XII-XIV. asırlar olarak göstermek mümkündür²²⁶. Prof. Dr. L. İ. Klimoviç ise Alpamiş destanının Orta Asya'ya Coğar-Kalmuk saldırısı zamanında yani: XV-XVIII. asırlar arasında teşekkül ettiğini ileri sürmüştür²²⁷. N. Dävkarayev de Klimoviçle aynı fikirdedir. O da destanın oluşmasını Coğar-Kalmuk saldırılarına bağlamaktadır²²⁸. Karakalpak folklorcusu B. İsmailov da Alpamiş destanında XV-XVIII. asırlar arasındaki Kalmuk saldırılarıyla ilgili olayların işlendiği düşüncesindedir²²⁹.

Karakalpak folklorcusu İsmail T. Sagitov ise Jirmunskiy'le aynı görüştedir. O da destanın VI. ve VII. asırlarda teşekkül ettiğini düşünmektedir. Sagitov destanda özellikle Altay varyantını da şamanist dönemin bazı gelenek ve görenekleriyle inanmalarının var olduğu; bu tarz inanmaların da ancak çok eskiden teşekkül etmiş olan eserlerde bulunabileceği düşüncesindedir²³⁰. Kazak âlimi K. Cumaliev de içindeki bazı motiflerden dolayı destanın İslam'dan önce teşekkül ettiğini savunur. Ona göre bir kızın evleneceği erkeği ad çapma, ok atma veya güreş tutma yarışmalarıyla seçmesi ve beşik kertme yoluyla nişanlanma İslam öncesi geleneklerdendir²³¹.

Alıp-Manaş (Alpamiş) destanının XV-XVIII. yüzyıllarda teşekkül ettiğini ileri sürenlerin başlıca delili, destanın Koñırat versiyonunda düşman olarak Kalmukların gösterilmesidir. Koñırat versiyonunda düşman olarak Kalmukların geçmesinden hareketle Alıp-Manaş (Alpamiş) destanının söz konusu Kalmuk baskını sırasında teşekkül ettiğini kabul etmek, destanın Altay ve Bamsı Beyrek varyantlarını izah etmeyi güçleştirir. Çünkü destanın Altay varyantında Kalmuk adı olmadığı gibi, Altay Dağı etrafında yaşayan Türklerin sözkonusu baskınla da bir alakası yoktur. Aynı şekilde Bamsı Beyrek hikâyesinde de düşman Bayburt Hisan'nda yaşayan kafirlerdir. Dede Korkut

hikâyelerinin yazıya geçirilme dönemini düşünürsek söz konusu Kalmuk saldırılarıyla hikâyelerin tesbit edilmesi arasında zaman ve mekan farkı ortaya çıkar. Bu yüzden destanın Kalmuk saldırıları sırasında teşekkül ettiğini ileri sürenlerin delilleri oldukça zayıftır. Bu görüşte olanlar muhtemelen destanın bir varyantını veya sadece Koñırat versiyonunu gözönünde bulundurmuş olmalıdırlar.

Esas itibarıyla destanların teşekkülü ve tabakalaşması çok uzun bir süreyi gerektirir. Tarihi bir hadisenin tam bir destan olabilmesi ve tabakalaşabilmesi için o olayın ağızdan ağıza, nesilden nesile yüzyıllarca aktarılması yeni tarihi hadiselerin ve coğrafi mekanların ona ilave edilmesi gerekir. Nesiller arasındaki kültür ve dini telakki değişikliklerinin de olayın örgüsünde, şekillenmesinde yer alması gerekir. Bütün folklor eserlerinde olduğu gibi destanlarda da hatırası zayıflayan şahıs veya yer isimleriyle hatırası zayıflayan tarihi olaylar, yerlerini daha yakın dönemde olan taze isimlere ve olaylara bırakırlar. Bir destanın oluşmasındaki çekirdek olay, sonraki dönemlerde yaşanan ve milleti derinden etkileyen yeni olayların etkisiyle destan içinde ikinci plana itilebilir. Zamanla bu çekirdek olay, sadece destanın girişinde arkaik bir epizot durumuna gelebilir. Destanın teşekkülüne sebep olan ilk olay, kısa tarihi manzume haliyle veya destanlaşmış bir halde değişik milletlere veya bir milletin farklı coğrafyalarda yaşayan boylarına yayılmış ise yeni coğrafyasında hafızasında yaşadığı milletin veya boyun sonraki tarihi maceralarına göre de tabakalaşabilir. Destanlarda görülen tabakalaşmayı bu şekilde izah edebiliriz. Buna varyantlaşma demek de mümkündür. Hatta bazı destanların daireleşmesi de söz konusudur. Yeni tarihi hadiseler milletin hafızasında hatırası zayıflayan kahramanın yerine onun oğlu veya torunu veya yahut da millet için önemli olan tarihi bir şahsiyet etrafında destanlaşmaktadır.

Alıp-Manaş destanı da aynı süreçten geçmiştir. Destanın teşekkülüne sebep olan ilk hadise, Altay dağları çevresinde Göktürk İmparatorluğu dö-

neminde olmuştur. Bu tarihî olayla ilgili olarak söylenen manzume Türklerin anayurttan göçüyle birlikte diğer bölgelere taşınmış ve yeni coğrafyadaki yeni hadiselerin ilaveleriyle de tam bir destan şeklinde teşekkül etmiştir. V. M. Jirmunskiy bu süreci şu şekilde açıklamaktadır.

"Bu manzume (yani Alpamiş destanı) eski zamanların kahramanlık masalı, hikâyesi olarak Altay Dağlarının eteklerinde VI-VIII. asırlarda, yani Gök Türk İmparatorluğu zamanında teşekkül etmiştir. O kahramanlık masalının günümüzdeki şekli Altaylıların "Alıp-Manaş" destanıdır. Daha sonra onu oradan Oğuzlar, Sırderya'nın aşağı taraflarına getirmişlerdir. Oğuzlarda bu manzume, Salur Kazan hakkındaki kahramanlık şiirleri haline gelmiş ve gelişmiştir. Bu manzume, daha sonra Selçuklular zamanında (XI. yüzyıl) Kafkasya'ya ve Anadolu'ya taşınmıştır. Kıpçak gruplarının batıya doğru göçüyle de bu manzume, başka bir varyant şeklinde XII-XIII. yüzyıllarda Volga boylarına götürülmüştür.

Şeybani Han'ın göçmen Özbekleri ile de XVI. yüzyılın başında bu manzume, Güney Özbekistan'a getirilmiştir. Burada söz konusu kahramanlık şiirinin veya masalının yerine "Alpamiş" kahramanlık destanı düzülmüştür. Daha sonra etraftaki Türk boyları arasında yayılmıştır.

Bu şekilde Alpamiş destanının varyantlarının bir kısmı Altay'dan başlayarak Orta Asya üzerinden Volgaya kadar, ikinci bir kısmı ise Anadolu'ya kadar yayılmış, bu muazzam coğrafyada yaşayan Türk boyları arasında anlatılır olmuştur"²³².

Netice olarak diyebiliriz ki, Alıp-Manaş (Alpamiş destanının teşekkül tarihi miladî VI. VIII. asırlardır. Destan, daha sonra Sırderya bölgesine taşınmış; oradan da göçler vasıtasıyla bir varyantı Kafkasya ve Anadolu'ya, bir varyantı da Volga boyuna götürülmüştür. Çekirdek olayın üzerine o coğrafyadaki tarihî maceraların ilavesiyle de büyük bir destan teşekkül etmiştir.

NOTLAR

NOTLAR

- 1 Sazon S. Surazakov, **Altay Folklor**, Gorno-Altaysk 1975, s.9.
- 2 ay.
- 3 V.V. Radlov, **Obraztsı Narodnoy Literaturi Tyurkskih Plemen Yujnoy Sibiri**, 1.c., Saint-Peterburg 1866.
- 4 V.I. Verbitskiy, **Altayskie İnorodtsı**, Moskva 1893, s.139-187.
- 5 G.N. Potanin, **Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii**, IV tom, Saint-Peterburg 1883.
- 6 Potanin, **age.**, IV.c., 369-377, 416-429, 591-598.
- 7 Potanin, **Primeçaniya k "Anosskomu Sborniku"**, Omsk 1916, s.245-295.
- 8 Potanin, "Kirgizskie i Altayskie Predaniya Legendı i Skazki", **Jivaya Starina-1916 g.**, XXV, Petrograd 1917, s. 47-198.
- 9 N.Y. Nikiforov, **Anoskiy Sbornik**, Omsk 1916.
Altay-Buçıy, 2-30; Ayn-Şayn-Şikşirge, 31-64; Altun-Mize 65-106;
Maday-Kara, 105-127; Ak-Biy, 128-147; Kan-Taji, 148-1966; Han-Mergen, 196-222, Altun-Kuçkaş, 222-232.
- 10 G.M. Tokmaşov, "Teleutskie Materialı", **Trudi Tomskogo Obşçestva İzuçeniya Sibiri**, III (1), Tomsk 1915, 62-81.
- 11 **Baştamı Şkolgo Kıcırar Knige**, Novosibirsk 1934, 103-129.
- 12 K. Filotov, **Literaturanın Hrestomatiyazı Baştamı Şkoldin Üçinci Klazına**, Novosibirsk 1935, 83-105.13
Tokmaşov, **age.**, 82-91.
- 14 Daha geniş bilgi için bkz.: Surazakov, **age.**, 17-18.
- 15 Daha geniş bilgi için bkz.: Surazakov, **age.**, 18.
- 16 G. Vyatkin, "Altun-Koo", **Sibirskie Ogni**, 1, 1925.
- 17 A.V. Anohin, "Predaniya Altaytsev o Svoih Tsaryah-Bogaturyah",

- Tomskie Yeparhialnie Vedomosti, 14, 1912, 719-729; 15, 1912, 765-769.
- 18 P.V. Kuçiyak, **Altayskie Skazki**, Novosibirsk 1937.
- 19 Kuçiyak, **Temir-Sanaa**, Novosibirsk 1940, 12, 284.
- 20 Kuçiyak, **Altın Tuucu**, Oyrot-Tura, 1941.
- 21 Kuçiyak (ter. A. Smerdov), **Altın-Tuudi**, Novosibirsk 1950.
- 22 Kuçiyak, "Oyrotun Kaycı", **Alıp-Manaş**, Oyrot-Tura, 1940, s.11.
- 23 N.U. Ulağışev, **Alıp-Manaş**, Oyrot-Tura 1940; Malçı-Mergen, 15-40, Alıp-Manaş, 43-94.
- 24 N.U. Ulağışev, **Çörçöktör**, Gorno-Altaysk, 1941.
- 25 N.U. Ulağışev, **Altay-Buuçay**, Novosibirsk, 1941.
- 26 A. Koptelov, "N.U. Ulağışev le Oyrot Albatının Epozi", **Çörçöktör**, Oyrot-Tura 1940, 23-46; A. Koptelov, "N.U. Ulağışev i Oyrotskiy Narodnyy Epos", **Altay-Buuçay**, Novosibirsk 1941, 5-50; **Pri-meçaniye**, 369-405.
- 27 Ulağışev (Zapisi A.P. Kuçiyak), **Malçı-Mergen**, Oyrot-Tura 1945; **Malçı-Mergen**, 9-22; **Altın-Koo**, 23-47; **Ak Biy'le Onın Bilezi**, 49-84; **Aytünüke**, 85-118; **Altınak-Mergen**, 119-130; **Say-Soloñ**, 131-152.
- 28 Ulağışev, **Malçı-Mergen**, Novosibirsk 1945.
- 29 Ulağışev, **Malçı-Mergen**, Oyrot-Tura, 1947.
- 30 A.L. Koptelov, "N.U. Ulağışev i Yevo Bilini", **Malçı-Mergen**, Oyrot-Tura 1947, 3-16.
- 31 Kuçiyak, "Kan-Sulutay", **Sibirskie Ogni**, 4-5, 1940, 118-136.
- 32 Kuçiyak, **Altın-Tuucu**, Oyrot-Tura 1941.
- 33 Kuçiyak, **Altın-Tuudi**, Novosibirsk 1941.
- 34 Ulağışev, (der. P. Maskaçakova), **Şime-Sudurçı**, Gorno-Altaysk 1950.

- 35 N.A. Baskakov, **Severnie Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka. Dialekt Çerneviñ Tatar (Tuba Kiji) Teksti i Perevodi**, Moskva 1965.
- 36 S. Surazakov, **Kayçı Ulağışev**, Gorno-Altaysk 1961.
- 37 A. Kalkin, **Oçı-Bala**, Gorno-Altaysk 1951: Oçı-Bala, 3-27; Maday-Baatur, 28-36.
- 38 A. Kalkin, "Kara-Taacı Kıs", **Altaydın Tuularında**, Gorno-Altaysk, 2, 1951.
- 39 A. Kalkin, "Altın-Ergek", **Altaydın Tuularında**, Gorno-Altaysk, 4, 1953.
- 40 A. Kalkin, **Maaday Kara**, Gorno-Altaysk, 1957.
- 41 Altay destanlarıyla ilgili olarak yayımlanan en geniş külliyat budur. Surazakov'un başkanlığında yayımlanan 11 ciltlik bu külliyata şu destanlar yer almıştır:
- I. Cilt:** Gorno-Altaysk 1958: Kan-Büdey, 10-31; Tektebey-Mergen, 32-52; Ay-Kaan, 53-77; Altayın Sayın Salam, 78-85; Kögütey, 86-129; Altın-Tuucu, 130-216; Katan-Koo, 217-239; Aybıç la Karatı-Kaan, 240-267
- II. Cilt:** Gorno-Altaysk 1959: Altay Buuçay, 5-27; Alıp-Manaş, 28-67; Ak-Tayçı, 68-112; Kozın- Erkeş, 113-151; Közüyke, 152-194; Kökin-Erkey, 195-215; Aytünüke, 216-241; Say-Soloñ, 242-262; Malçı-Mergen, 263-280; Ösküs-Uul, 281-305; Altınak-Mergen, 306-315; Emelçi-Mergen, 316-326.
- III. Cilt:** Gorno-Altaysk, 1960: Er-Samır, 5-61; Boydon-Kökşin, 62-86; Kan-Sulutay, 87-137; Boodıy-Mergen, 138-172.; Kan-Şülüti, 173-185; Maaday Kara, 186-296; Öskös-Uul, 296-323; Kögidey-Kökşin le Booday-Koo, 324-343; Altın-Ergek, 344-361; Kara-Taacı Kıs, 362-373.
- IV. Cilt:** Gorno-Altaysk, 1964: Şulmıs-Şunu, 5-50; Tekmetey-Boko, 51-64; Cimey Aru la Şimey Aru, 65-107; Kuskunak-Mergen, 108-134; San-Salam, 135-156; Barday-Kara, 157-194; Kara-Kös, 194-203; Ay-Mergeçi, 204-213;